

ΑΝΤΩΝΙΟΥ Δ. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ

Υφηγητοῦ

τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας

ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ ΕΙΣ ΚΡΙΤΙΚΗΝ

Ὁμολογῶ ὅτι οὐχὶ εὐχαρίστως ἀναγκάζομαι νὰ ἀσχοληθῶ περὶ τὴν κριτικὴν, τὴν ὁποίαν συνέταξεν ὁ κ. Δ. Λυπουρλῆς δ.φ., τὴν δημοσιευθεῖσαν εἰς τὸ ἐν Θεσσαλονίκῃ ἐκδιδόμενον περιοδικὸν «Ἑλληνικά», τόμ. 20ός, τεύχος Ιον 1967, σσ. 178 - 186 καὶ τῆς ὁποίας τὸ κείμενον, ἀφορῶν εἰς τὴν ὑπὸ τὸν τίτλον *Γλωσσικαὶ ἔρευναι ἐπὶ τοῦ C(orpus) H(ippocraticum)*. Τὸ πρόβλημα τῆς ἐνότητος τοῦ πέμπτου βιβλίου τῶν Ἑπιδημιῶν καὶ ἡσχέσις αὐτοῦ πρὸς τὸ ἑβδομον. Ἐν Ἀθήναις 1965 ἐπὶ Ὑφηγεσίᾳ διατριβὴν μου, ἔχει συνταχθῆ οὐχὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀξιώσεων τῆς ἐπιστημονικῆς μεθοδολογίας, ὡς τοῦτο θὰ καταδειχθῇ κατωτέρω. Ὁφείλω δὲ νὰ ἀναφέρω ὅτι τὸ ἐν λόγῳ τεύχος ἀπεστάλη ὅλως ἀπροσδοκῆτως εἰς τὸν καθηγητὴν - εἰσηγητὴν κ. Στ. Κορρέν. Καὶ τοῦτο ἀκριβῶς δημιουργεῖ τὴν πεποίθησιν ὅτι ὁ συντάξας, ἐνδεχομένως καὶ ὁ συνεργήσας εἰς τὴν ἀποστολὴν τῆς ἐν λόγῳ κριτικῆς, ἐνήργησαν σκοπίμως. Τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ τεύχος ἀπεστάλη εἰς τὸν εἰσηγητὴν τῆς διατριβῆς μου, καὶ δὴ καὶ μετὰ τὴν κατὰ Νόμον κοινοποίησιν τῆς εἰσηγητικῆς ἐκθέσεως, ἀλλὰ πρὸ τῆς ὑπὸ τῆς Σχολῆς ληφθείσης τελικῆς ἀποφάσεως, δημιουργεῖ τὴν ὑπόνοιαν ὅτι ὁ ἀποστείλας ἐγνώριζεν οὐχὶ μόνον τὰ τοῦ κανονισμοῦ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, ἀλλὰ καὶ τὸ περιεχόμενον προφανῶς τῆς ἐπαινετικῆς εἰσηγητικῆς ἐκθέσεως.

Ὁ κ. Λ(υπουρλῆς) ἄρχειται τῆς κριτικῆς μνημονεύων τὰ ὀνόματα τῶν Γερμανῶν φιλολόγων H. Diller καὶ H. Herter, οἵτινες ἡσχολήθησαν εἰδικῶς εἰς τὰ Ἱπποκρατικά ἔργα. Ἄγνοεῖ ὅμως ὁ κ. Λ. ὅτι ἀμφοτέροι οἱ μνημονευθέντες διαπρεπεῖς ἑλληνισταί, καὶ ὁ H. Diller, καθηγητὴς τοῦ ἐν Κιέλῳ Πανεπιστημίου, καὶ ὁ H. Herter, καθηγητὴς τοῦ ἐν Βόννῃ Πανεπιστημίου, συνεφώνησαν εἰς τὰ συμπεράσματα τῆς ἀνωτέρω διατριβῆς μου, ὧν κέκτημαι καὶ σχετικὰς ἐπιστολάς, ἐν αἷς ἐκφράζονται μετ' ἐπιστημονικῆς εὐθύνης αἱ γνώμαι αὐτῶν ἐπὶ τῶν συμπερασμάτων τῆς ἐργασίας μου. Δέον νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι αἱ ἐπιστολαὶ αὐταὶ δὲν εἶναι προϊόντα ὑπολογισμοῦ, ἐπικεικίας ἢ ἀβροφροσύνης, δεδομένου ὅτι οὔτε γνωστὸς τυγχάνω

οὔτε μαθητὴς αὐτῶν ὑπῆρξα. Βεβαίως τὸ γεγονός τοῦτο ὁ κ. Λ. δὲν γνωρίζει.

Ἐν τῇ σελ. 179 γράφει ὁ κ. Λ. : «*Ἡ Εἰσαγωγή (σσ. 17 - 23) θέλει νὰ γνωρίσῃ στὸν ἀναγνώστη τὰ ἱποκρατικὰ κείμενα καὶ τὰ προβλήματα ποὺ παρουσιάζουν. Μόνο ποὺ ὁ ἀναγνώστης μένει στὸ τέλος μὲ τὴ λαθεμένη ἐντύπωση πὼς τὸ πρόβλημα τῆς γνησιότητος τῶν κειμένων αὐτῶν σχετίζεται ἀποκλειστικὰ μὲ τὰ ὀνόματα τοῦ Γαληνοῦ, τοῦ Βακχείου, τοῦ Ἑρωτιανοῦ. Ὡς ποῦδ σημεῖο προήγαγαν οἱ νεώτερες ἔρευνες τὸ πρόβλημα αὐτό, ὁ ἀναγνώστης δὲ τὸ μαθαίνει καθόλου στὴν Εἰσαγωγή*».

Εἰς τί θὰ ἐβοήθει τὸν ἀναγνώστην μία ἐκτενὴς εἰσαγωγή; Εἰς οὐδέν. Μόνον τὸν κ. Λ. θὰ ἐξυπνέται, διότι θὰ ἐδίδετο ἡ εὐκαιρία εἰς αὐτὸν νὰ γράψῃ καὶ πάλιν ὅτι «*ὁ κ. Π. δὲν περιορίζεται μόνο σὲ παρατηρήσεις ποὺ ἀφοροῦν τὸ στόχο του. Εὐκαιριακὰ γίνονται καὶ ἄλλες, ἄσχετες παρατηρήσεις*» (βλ. σελ. 182 § 1 καὶ 2).

Κατὰ τὴν γνώμην μου ἡ βραχύτης ἐπεβάλλετο εἰς μίαν τοιαύτην εἰσαγωγὴν ἑνὸς ἐιδικωτάτου θέματος, διότι «οὐκ ἐν τῷ πολλῷ τὸ εὖ». Ὡς εἰκός, ὤφειλον νὰ ἀρχίσω ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος, ἐννοῶ ἀπὸ τῶν ἐκδοτῶν καὶ σχολιαστῶν τῶν ἔργων τῆς Ἱπποκρατείου Συλλογῆς, νὰ περιορισθῶ δὲ εἰς τὰ ἀφορῶντα εἰς τὰ ἐν λόγῳ βιβλία Ε καὶ Ζ τῶν Ἐπιδημιῶν. Ἡ ἀναφορά μου ἐπομένως εἰς τὸν Βακχεῖον, τὸν Γαληνὸν καὶ Ἑρωτιανὸν ἐγένετο ὀρθῶς, διότι ἐκ τοῦ ἔργου καὶ τῶν μαρτυριῶν τῶν ἀνωτέρω ὠρμήθην εἰς τὴν ἔρευναν τῆς παρουσίας διατριβῆς.

Ἐν τῇ σελ. 179, 32 γράφει ὁ κ. Λ. : «*Τὰ κεφ. 51 - 106, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ 86ο, ἐπαναλαμβάνονται στὸ Ζ βιβλίον τῶν «Ἐπιδημιῶν» (ἡ παρατήρηση αὕτη διατυπώνεται στῇ σελ. 24 μὲ τρόπο ποὺ δημιουργεῖ τὴν ἐντύπωση πὼς γίνεται γιὰ πρώτη φορὰ)*».

Ὁ ἀναγνώστης παρακαλεῖται νὰ ἀνοίξῃ τὸ βιβλίον μου εἰς τὴν σελ. 24, διὰ νὰ ἀντιληφθῇ πὼς καὶ διατὶ ἀναφέρεται τὸ σχετικὸν ὑλικόν, δεδομένου ὅτι εἰς τὸ τμήμα ἐκεῖνο τῆς ἐργασίας μου ἀναφέρω περὶ τῶν βιβλίων Ε καὶ Ζ γενικά, ἐξ ὧν πηγάζουν τὰ συζητηθησόμενα προβλήματα αὐτῶν. Κατ' οὐδένα τρόπον ἐπιδιώκω εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο νὰ δημιουργήσω τὴν ἐντύπωσιν «*πὼς γίνεται τώρα γιὰ πρώτη φορὰ*», ὥς γράφει ὁ κ. Λ. Ἐκεῖ ἐκθέτω ἀπλῶς τὰ προβλήματα, ἅτινα ἐδημιουργήθησαν ἐκ τῆς μελέτης τῶν σχετικῶν χωρίων τοῦ Γαληνοῦ (περὶ τῆς γνώμης αὐτοῦ: Ἐπιδ. Ε = 50 κεφ. καὶ Ἐπιδ. Ζ = «νεώτερον»). Ὅταν ὁμως ἐπανερχομαι εὐθὺς ἀμέσως (βλ. σελ. 27) ἀναλυτικώτερον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν μνημονευθέντων ζητημάτων, παραθέτω καὶ συγχρόνως μεταφράζω τὴν γνώμην τοῦ Γερμανοῦ φιλολόγου (Karl) D.(eichgräber) περὶ τῆς μαρτυρίας τοῦ Γαληνοῦ (Ἐπιδ. Ε = 50 κεφ.), ἔνθα ἀναφέρεται ὅτι ὁ D. ἐγνώριζε πρὸ ἑμοῦ τὴν ἐπανάληψιν τῶν κεφ. 51 - 106, πλὴν τοῦ 86ου κεφ., τῶν Ἐπιδ. Ε ἐν τῷ Ζ βιβλίῳ. Εἰς τὴν ὑποσ. 2 τῆς αὐτῆς σελίδος μάλιστα γράφω ὅτι ὁ Erme-

rins (ἐκδότης τῶν Ἱπποκρατικῶν ἔργων 1859 - 1864, ἓνα αἰῶνα περίου πρὸ ἡμοῦ) παραλείπει ἐξ ὁλοκλήρου τὰ ἀπὸ τοῦ 51ου καὶ ἐφεξῆς κεφάλαια τοῦ β' μέρους τῶν Ἐπιδ. Ε, ὡς ἐπαναλαμβανόμενα ἐν τῷ Ζ βιβλίῳ, πλὴν τοῦ 86ου κεφ. τῆς ἐκδόσεως τοῦ Litttré, τὸ ὁποῖον ἀριθμεῖ ὡς 51ον κεφ. τῶν Ἐπιδ. Ε. Διὰ τοῦτο ὁ κ. Α. τὰ ἐκεῖ γεγραμμένα;

Εἰς τὴν ὑποσ. 4 τῆς σελ. 179 γράφει ὁ κ. Α. : (*Ἡ ἀπόδοσις στὰ ἑλληνικὰ τοῦ τίτλου τοῦ βιβλίου τοῦ D. ἀπὸ τὸν κ. Π. στὴν σελ. 23 δὲν εἶναι βέβαια σωστή*).

Βεβαίως τοῦτο δὲν εὐσταθεῖ, διότι ἀπλούστατα δὲν ὑπάρχει ἀπόδοσις εἰς τὰ Ἑλληνικὰ τοῦ τίτλου τοῦ ἔργου τοῦ D.. Παραθέτω τὸν τίτλον πλήρη γερμανιστὶ ἐν τῇ ὑποσ. 1^η, ἐν δὲ τῇ σελ. 23 ἀναφέρω τὰ ἐξῆς : *«Εἰ καὶ ὑπάρχει ἡ περὶ τῶν Ἐπιδημιῶν καὶ τοῦ CH ἐν γένει μεγάλης σημασίας ἐργασία τοῦ K. Deichgräber, ἐν τούτοις ὑπάρχουσιν ἐν τοῖς ἔργοις τούτοις προβλήματα τινά, τὰ ὁποῖα δὲν ἔτυχον μέχρι σήμερον λύσεως»*. Ὁ κ. Α. ἐξέλαβε, φαίνεται, ὡς *«ἀπόδοσις στὰ ἑλληνικὰ τοῦ τίτλου τοῦ βιβλίου τοῦ D.»* τὴν ἀνωτέρω ἀπλὴν μνείαν περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ D., ἥτις κατ' οὐδένα τρόπον εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθῇ ὡς μετάφρασις τοῦ ἐν τῇ ὑποσ. 1 γερμανιστὶ ἀναφερομένου τίτλου. Ἡ ἐπταετὴς διαμονή μου ἐν Δυτ. Γερμανίᾳ, καὶ τὸ γεγονός ὅτι συνέταξα διδακτορικὴν διατριβὴν γερμανιστὶ καὶ ὅτι εἰργάσθην εἰς τὴν σύνταξιν λεξικοῦ τῆς Ἱπποκρατείου Συλλογῆς ἐπιμαρτυροῦν ὅτι θὰ ἠδυνάμην, ἐὰν ἤθελον, νὰ μεταφράσω εἰς τὰ Ἑλληνικὰ καὶ τὸν ἀπλούστατον τοῦτον τίτλον.

Ἐν τῇ σελ. 181 § 2 γράφει : *«Τὸ 1ο μέρος πίνει στὴν ἐκδοσὶν τοῦ Litttré 17 σελίδες, ἐνῶ τὸ 2ο μόνο 11. Ὁ κ. Π. δὲν θέλησε νὰ λάβῃ ὑπόψην τοῦ καὶ αὐτὸ τὸ στοιχεῖον στὴν ἐκτίμησιν τῆς συχνότητος διαφορῶν λέξεων στὰ δύο μέρη. Θὰ ἐξακολούθοιτε ἄραγε καὶ τότε νὰ ἔχη τὸ ἴδιον νόημα π.χ. ἡ ἀντιπροσώπευσις μιὰ μόνο φορὰ τοῦ ἐπιρρ. αὐτὸ 1ο μέρος καὶ καμιά στὸ 2ο;»*

Ὁ κ. Α. ὁμῶς παραποιεῖ τὴν ἀλήθειαν. Ἐν τῇ σελ. 29 ὑποσ. 1 γράφω : *«Αἱ Ἐπιδημίαι Ε περιέχονται ἐν τῷ 5ῳ τόμῳ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Litttré. Κεφ. 1 - 50 σσ. 204 - 236, 20 καὶ κεφ. 51 - 106 σσ. 236, 21 - 258»*, δηλ. ἔλαβον ὑπ' ὄψιν τὴν ἑκτασιν καὶ τῶν δύο μερῶν τοῦ Ε βιβλίου. Τοῦτο καταφαίνεται ἐκ τῆς σημαντικῆς διαφορᾶς τῆς συχνότητος τῶν ἐν τῷ πινάκι γεγραμμένων λέξεων τῶν βιβλίων Εα καὶ Εβ. Ἄς ἀφήσωμεν τὰς κατωτέρω ὁμάδας τῶν παραδειγμάτων, τὰς ὁποίας ὁ κ. Α. θεωρεῖ σημαντικώτερας : (*Σημαντικώτερες θεωροῦνται οἱ περιπτώσεις α, β, ε, στ*) (γράφει ἐν τῇ σελ. 181, 1 ὁ κ. Α.), καὶ ἅς ἴδωμεν τὰς ὑπολοίπους ὁμάδας 3, 4, 7, 8, 9, 10, τὰς ὁποίας δὲν ἐθεώρησε καὶ τόσον σημαντικὰς ὁ κ. Α. :

	Ἐπιδ. Εα	Εβ
3.		
ἔχω - ἔχομαι	50 φορές	5 φορές
καθαίρωμαι	12 »	—
ὀδυνάομαι	12 »	—
πυρέσσω	4 »	—
πυρεταίνω	—	3 »
4.		
ἄλλος, -η, -ο	11 »	ἅπαξ
ἔτερος, -α, -ον	14 »	»
7.		
ἄνω	7 »	2 φορές
κάτω	21 »	9 »
αὐτίκα	8 »	—
αὔθις (-τις)	4 »	—
πάνυ	16 »	3 »
8.		
ἄν	7 »	—
ἕως	6 »	—
πρὶν	7 »	ἅπαξ
9.		
μέν	24 »	4 φορές
οὐ	46 »	15 »
τε	15 »	5 »
10.		
ἀπὸ	21 »	5 »
περὶ	4 »	23 »

Ἐκ τῶν παραδειγμάτων τούτων καταφαίνεται ὅτι, καὶ ἂν ἀκόμη τὸ α' μέρος ἦτο τριπλάσιον ἢ καὶ τετραπλάσιον διὰ τινας περιπτώσεις, δὲν θὰ ἐδιστάζομεν νὰ πιστεύσωμεν ὅτι τὰ δύο μέρη τοῦ Ε βιβλίου παρουσιάζουν μεγάλην γλωσσικὴν ἀνομοιογένειαν, καὶ ὥς ἐκ τούτου ἀνήκουν εἰς δύο συγγραφεῖς. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ αὐ, προσθέτω τὰ ἐξῆς : Δὲν ἀνέφερα μεμονωμένως τοῦτο, ἀλλὰ μετὰ τῶν αὔθις (-τις) = 4 φορές καὶ αὐτίκα = 8 φορές ἐν Ἐπιδ. Εα, αἱ ὁποῖαι λέξεις οὐδὲ ἅπαξ ἀναφέρονται ἐν Ἐπιδ. Εβ. Διὰ τὴν αὐ γὰρ ὁ κ. Λ. ἀποχωρίζει τὸ αὐ ἀπὸ τοῦ αὔθις καὶ τοῦ αὐτίκα; Ἀσφαλὲς διὰ νὰ ἐπιφέρῃ συσκότισιν εἰς τὸ θετικὸν συμπέρασμα τοῦ Ιου κεφαλαίου.

Εἰς ἀπάντησιν τῶν ἐν τῇ σελ. 181 § 4 γραφομένων προσθέτω τὰ ἐξῆς :

Ἐκ τῶν ὧσων ἀναφέρω ἐν τῇ σελ. 20 ὑποσ. 3 βλέπομεν ὅτι ἡ Ἑρωτιανοῦ συναγωγή τῶν παρ' Ἱπποκράτει λέξεων, ὡς σφίζεται σήμερον, εἶναι κατ' ἀλφαβητικὴν σειράν, ἐνῶ ἀρχικῶς, ὡς ὁ ἴδιος ὁ Ἑρωτιανὸς ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ ὑπομνήματος λέγει (βλ. σελ. 3, 10 ἐκδ. Nachmanson), συνέγραψεν ὑπόμνημα «καθ' ἐκάστην γραφήν». Τὴν τροποποίησιν ταύτην εἰς λεξικὸν ὑπέστη κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους. Ὡς καὶ ὁ κ. Α. γράφει ἐν σελ. 181 § 4, παραθέτω «γλώσσας» τινὰς τοῦ Ἑρωτιανοῦ, αἵτινες ὑπάρχουν νῦν παραδεδομέναι ἐν Ἑπιδ. Εβ. Καὶ ὄχι μόνον «ἐπρόσεξα» ὅτι αἱ «γλώσσαι» αὗται τῶν Ἑπιδ. Εβ εὐρίσκονται μετὰ τῶν Ἑπιδ. Δ καὶ ΣΤ, ἀλλὰ καὶ ἀνέγνωσα καὶ τὸ ἄρθρον τῆς RE, εἰς ὃ παραπέμπει ὁ κ. Α., καὶ ἐπὶ πλέον ἀνέγνωσα τὰς εἰδικὰς μελέτας περὶ τοῦ Γλωσσαρίου τοῦ Ἑρωτιανοῦ τῶν : J. I l b e r g, Das Hippokrates — Glossar des Erotianos und seine ursprüngliche Gestalt, Leipzig 1893. E. N a c h m a n s o n, Erotianstudien, Uppsala 1917.

Δὲν παραδέχομαι ὁμως ὅτι αἱ «γλώσσαι» αὗται ἀποδίδονται ὑπὸ τοῦ Γαληνοῦ καὶ τοῦ Ἑρωτιανοῦ ὡς ἀνήκουσαι εἰς τὰς Ἑπιδ. Ε, διότι βασιζομαι εἰς τὴν γνώμην τοῦ Γαληνοῦ, καθ' ἣν τὸ Ε βιβλίον τῶν Ἐπιδημιῶν ἀποτελεεῖται συνολικῶς ἐκ πενήκοντα μόνον κεφαλαίων, ἥτοι τὸ νῦν Εβ δὲν εἶναι Ἑπιδ. Ε διὰ τὸν Γαληνὸν (διότι ἄλλως θὰ ἀντέφασκε), διὸ καὶ παραπέμπει ὀνομαστί μόνον εἰς τὸ Εα, οὐχὶ δὲ εἰς τὸ Εβ. Συνεπῶς αἱ «γλώσσαι», αἵτινες ὑπάρχουν εἰς τὸ Γλωσσάριον αὐτοῦ καὶ αἵτινες ἔχουν παραδοθῇ σήμερον εἰς χωρία τοῦ Εβ, δὲν θεωροῦνται ὑπὸ τοῦ Γαληνοῦ ὡς τοιαῦται τοῦ Ε βιβλίου. Ἐπειδὴ ὁμως καὶ ὁ Ἑρωτιανὸς (σύγχρονος τοῦ Γαληνοῦ) ἡσυχολήθη μὲ τὴν γνησιότητα τῶν Ἱπποκρατικῶν ἔργων (λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι οὐδόλως ἀναφέρει τὸ Ζ βιβλίον τῶν Ἐπιδημιῶν), καὶ ἐπειδὴ καὶ αὐτὸς παραπέμπει ὀνομαστί μόνον εἰς τὸ Εα (καὶ συνεπεῖα τῆς γενομένης διαπιστώσεως ὅτι τὸ Εβ εἶναι διάφορον βιβλίον τοῦ Εα), πιστεύω ὅτι ὁ Γαληνὸς καὶ ὁ Ἑρωτιανὸς δὲν ἐθεώρουν τὸ Εβ γνήσιον, καὶ συνεπῶς ὡς μὴ συνέχειαν τοῦ Εα. Πῶς ἐξηγεῖται ὁμως ἡ ὑπαρξις τῶν ἐν λόγῳ «γλωσσῶν» εὐθὺς ἀμέσως μετὰ τὰς Ἑπιδ. Εα; Συμφώνως πρὸς τὸ πόρισμα τοῦ κεφαλαίου τούτου τῆς ἐργασίας μου αἱ Ἑπιδ. Εβ προσετέθησαν ἀργότερον ὡς αὐτοτελὲς βιβλίον εἰς τὰς Ἑπιδ. Εα. Ἡ ἐρμηνεία αὕτη ἐνισχύεται καὶ ὑπὸ ἄλλης γενικῆς γνώμης τοῦ Γαληνοῦ ὅτι δηλ. τὰ βιβλία τῶν Ἐπιδημιῶν συνεπληρώθησαν καὶ ἐπεξετάθησαν ὑπὸ μεταγενεστέρων (βλ. σελ. 37 ὑποσ. 1). *Ἐχων λοιπὸν πάντα ταῦτα ὑπ' ὄψει (καὶ ὄχι διότι δὲν ἐπρόσεξα τὴν θέσιν τῶν «γλωσσῶν» τοῦ Εβ, ὅπως γράφει ὁ κ. Α.), διετύπωσα τὴν γνώμην ὅτι αἱ Ἑπιδ. Εβ δὲν ἐθεωροῦντο ὑπὸ τοῦ Γαληνοῦ καὶ τοῦ Ἑρωτιανοῦ ὡς τμήμα ἢ συνέχεια τῶν Ἑπιδ. Εα. Ὁ κ. Α. ἔπρεπε, νομίζω, νὰ μελετήσῃ προσεκτικώτερον τὸ ὅλον πρόβλημα καὶ νὰ παρακολουθήσῃ μετὰ ὑπομονῆς τὰ ἐν συνεχείᾳ ἐπιχειρήματα, διὰ νὰ κατανοήσῃ καὶ τὸ πόρισμα τοῦ κεφαλαίου*

τοῦτου, καὶ ἔπειτα νὰ ἐκφέρῃ τὴν γνώμην του. Καὶ ἰδοὺ καὶ πάλιν ὁ κριτικὸς κ. Λ. δὲν συμπορεύεται τῇ ἀληθείᾳ.

Εἰς ἀπάντησιν τῶν ἐν τῇ σελ. 182 § 1 καὶ 2 γράφω τὰ ἑξῆς :

Νομίζω ὅτι δὲν εὐσταθεῖ ἡ κρίσις τοῦ κ. Λ. ὅτι «*Κατὰ τὴ συγκριτικὴν ἐξέτασιν τῶν παραλλήλων χωρίων*» δὲν περιορίσθην «*μόνο σὲ παρατηρήσεις πού ἀφοροῦν τὸ στόχο*» μου, διότι ἐφ' ὅσον τὸ κείμενον τῶν Ἐπιδ. Ζ ἀποκλίνει συχνάκις γλωσσικῶς καὶ ἐνίοτε κατὰ τὸ περιεχόμενον τοῦ παραλλήλου κειμένου τῶν Ἐπιδ. Εβ, ὥφειλον νὰ ἀντιπαραθέσω τὸ κοινὸν ὕλικόν, ὥστε νὰ φανῇ ποῖον ἐκ τῶν δύο βιβλίων παρέχει τὴν γλωσσικὴν ἐκείνην μορφήν, ἣτις ἀρμόζει πρὸς τὰ λοιπὰ βιβλία τῶν Ἐπιδημιῶν καὶ ἐν γένει πρὸς τὰ λοιπὰ ἔργα τοῦ CH. Ἄλλ' ἐγὼ δὲν συνέγραψα τῇ ἐπινεύσει τοῦ κ. Λ. καὶ εἶναι πράγματι ἀπορίας ἄξιον τὸ ὅτι ὁ κριτικὸς μου ὑποθέτει, δεοντολογεῖ καὶ ἐπικρίνει.

Ἄλλὰ συνεχίζων ὁ κ. Λ. γράφει ὅτι «*ἐξάγονται σήγουρα συμπεράσματα ἀπὸ διαπιστώσεις πού, ὥστόσο, μόνο πιθανὲς χαρακτηρίζονται (ὅπως στὴ περίπτωση παρέπομαι - παρακολουθῶ, σελ. 49)*».

Πιστεύω ὅτι ὁ κ. Λ. σκοπίμως ἀναφέρει μεμονωμένως παραδείγματα ἐκ τοῦ τμήματος τοῦτου τῆς ἐργασίας μου, (ἰδὲ καὶ κατωτέρω διὰ τὴν λέξιν *πυρέτιον*), ἵνα προκαλέσῃ σύγχυσιν καὶ παράσχῃ εἰς ἑαυτὸν τὴν δυνατότητα νὰ ἀμφισβητήσῃ τὰ ἐκ τῆς συγκρίσεως τῶν γλωσσικῶν στοιχείων συμπεράσματα. Εὐτυχὸς ὅμως ὅτι κατέληξα εἰς τὸ α ἢ β συμπέρασμα στηριζόμενος ἐπὶ σωρείας παραδειγμάτων. Διὰ νὰ ἀποδείξω ὅτι τὸ Ζ βιβλίον εἶναι νεώτερον (Γαληνός) τοῦ Εβ καὶ διὰ νὰ ἐπιβεβαιώσω τὴν μνημονευθεῖσαν γνώμην τοῦ D. (βλ. σελ. 39 ὑποσ. 1), ὅτι δηλ. προϋπήρχε τὸ ὕλικόν τῶν Ἐπιδ. Ε (ἥτοι ἀσφαλῶς μόνον τῶν κεφ. 51 - 106), ὅτε συνεκροτεῖτο τὸ Ζ βιβλίον, συνέκρινα τὸ παράλληλον ὕλικόν καὶ εὗρον πλεῖστα ὅσα παραδείγματα, ἅτινα πείθουν ὅτι ὄντως ὁ συγγραφεὺς τῶν Ἐπιδ. Ζ ἐχρησιμοποίησε τὸ ὕλικόν τῶν Εβ, ἀλλὰ ὁ κ. Λ., ἴσως, δὲν ἀνέγνωσε τὰς σσ. 39 - 72, διότι ἐκεῖ γράφεται οὐχὶ μόνον τὸ *παρέπομαι - παρακολουθῶ*, ἀλλὰ καὶ πλήθος ἄλλων περιπτώσεων, δι' ὧν θὰ ἐπείθετο. Τὸ περίεργον ὅμως εἶναι ὅτι ὁ κ. Λ. καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο προσπαθεῖ νὰ χαρακτηρίσῃ τὸ συμπέρασμα λανθασμένον, ὅτι δηλ. τὸ Ζ βιβλίον δὲν εἶναι μεταγενέστερον τοῦ Εβ, ἐνῶ ὁ ἴδιος κατωτέρω ἐν τῇ σελ. 185, 15 παραδέχεται ὅτι τὸ Ζ βιβλίον «*φέρει ἐκδηλὰ δείγματα ἐλληνιστικοῦ ἐπιχρίσματος*». Διατὶ ἄρα γε ὁ κ. Λ. ἀναιρεῖ καὶ τὰς ἰδικάς του παραδοχάς; Εἰς οὐδὲν σημεῖον καὶ τοῦ παρόντος κεφαλαίου φαίνεται νὰ συμφωνῇ ὁ κ. Λ. Τὰ πάντα κατ' αὐτὸν ἄρνησις, ἀλλὰ πῶς ἀποδέχεται «*πρόθυμα*», ὥς ὁ ἴδιος κατωτέρω ὁμολογεῖ, τὸ «*ἐλληνιστικὸν ἐπίχρισμα*» τοῦ Ζ βιβλίου;

Σχετικῶς πρὸς τὴν χρῆσιν τῶν λέξεων *σεῦτλον - τεῦτλον* γράφω τὰ ἑξῆς : Ὡς ἐν τῇ σελ. 67 ἀναφέρω, καὶ οἱ δύο τύποι εἶναι ἰωνικοί, προσθέτω

δὲ ὅτι ὁ τύπος *σεῦτλον* εἶναι ἐπὶ πλέον *ἐλληνιστικός*. Δὲν ἐβασίσθη ἐν τῷ λεξικῷ τῶν Liddell καὶ Scott, ὡς ὁ κ. Α. νομίζει (βλ. σελ. 182 § 3), ἀλλ' εἰς τὰ κείμενα τῆς Ἱπποκρατείου Συλλογῆς. Ὅταν ὁ τύπος *τεῦτλον* ἀπαντᾷ 45 φορὰς εἰς τὰ Ἱπποκρατικά ἔργα, ἐνῶ ὁ τύπος *σεῦτλον* μόνον 7 φορὰς, ἐξ ὧν 3 ἐν Ἐπιδ. Ζ (καὶ μάλιστα ἐκ τῶν λοιπῶν 4 περιπτώσεων τὰ 2 χωρία ἔχουν καὶ διάφορον γραφὴν), τί δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν; Ποῖος εἶναι ὁ πλέον ἀντιπροσωπευτικὸς τύπος διὰ τὰ Ἱπποκρατικά ἔργα; Ἀσφαλῶς ὁ τύπος *τεῦτλον*. Ἐνεκα τῆς χρήσεως λοιπὸν τοῦ τύπου «*τεῦτλον*» εἰς τὴν Ἱπποκράτειον Συλλογὴν ἐχαρκτήρισα τοῦτον *ἀρχαιότερον ἰωνικὸν* καὶ οὐχὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐτυμολογίας τῆς λέξεως ταύτης, ἥτις μάλιστα εἶναι σκοτεινῆς προελεύσεως. Ὅτι ὁ τύπος *σεῦτλον* εἶναι καὶ *ἐλληνιστικός* πρβλ. ὅχι μόνον τὸ λεξικὸν τῶν Liddell καὶ Scott καὶ τοὺς κωμικοὺς Ἀλεξίν καὶ Εὐφρονα, ἀλλὰ καὶ τὰ λεξικά : Μοίριδος (ἀρχαίου γραμματικοῦ), Herwerden, *Lexicon Graecum suppletorium et dialecticum* καὶ Passow.

Πρὸς τούτοις πρβλ. τὸ νῦν «*σέσκουλο*» ἐκ τοῦ ἀρχαίου *σεῦτλον*.

Ὅτι ἀφορᾷ εἰς τὰ ἐν τῇ σελ. 183 § 5 ἐφιστᾶται ἡ προσοχὴ τοῦ ἀναγνώστου εἰς τὸ ὅτι ὁ κ. Α. στερεῖται παρατηρητικότητος καὶ φιλολογικῆς μεθόδου: Διότι ἐν ταῖς σσ. 66 - 67 παρατίθεται τὸ παράλληλον ὕλικόν τῶν βιβλίων Εβ καὶ Ζ καὶ παρέχεται διόρθωσις *κεφαλαίους γράμμασιν ΕΞΑΙΤΗΣ - ΕΞΑΙΦΝΗΣ* τοῦ κειμένου Εβ 5, 254, 7. Τὸ ἐν λόγῳ χωρίον ἔχει ἐμπρόθετον προσδιορισμὸν *ἐξ αἰτίας*, ἐνῶ τὸ Ζ βιβλίον τὸ ἐπίρρημα *ἐξαίφνης*. Ἐκεῖ διὰ λόγους γλωσσικῆς ἀνομοιογενείας διορθῶναι τὸ *ἐξ αἰτίας* εἰς *ἐξαίφνης*, ὅπερ δικαιολογεῖται καὶ παλαιογραφικῶς. Ἐκ τῆς ἄνω διορθώσεως προκύπτει ὡς ἀναγκαία συνέπεια καὶ δευτέρα διόρθωσις ἥτοι ἡ ἀντικατάστασις τοῦ ἀρνητικοῦ μορίου *μη* διὰ τοῦ *οὐ*. Τὴν διόρθωσιν ὅμως ταύτην σκοπῶς παραβλέπει ὁ κ. Α., διὰ τῆς ὁποίας καὶ δικαιολογεῖται ἡ διόρθωσις τῆς ἀρνήσεως *μή*, καὶ ἀσχολεῖται μετὰ τῆς ἀνυπάρκτου πλέον δι' ἐμὲ ἐκφράσεως *ἐξ αἰτίας*, ὁπότε διὰ τῆς χρήσεως ταύτης ἐκεῖ παύει ἡ μετοχὴ *γινομένων* νὰ εἶναι αἰτιολογικὴ, ἀλλὰ ὡς ἐπιθετικὴ ἀπαιτεῖ τὴν ἄρνησιν *μή*, περὶ ἧς ὁμιλεῖ ὁ κ. Α. Καὶ εἶναι προφανές ὅτι ὅλη αὕτη ἡ συζήτησις τοῦ κ. Α. ἀποδεικνύει ὅχι μόνον τὴν ἀνεπιστημοσύνην αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν πρόθεσιν του.

Ἐν τῇ σελ. 184 § 1 βλέπομεν ὅτι ὁ κ. Α. σκοπῶς δὲν θέλει νὰ παραδεχθῇ ὅτι τὸ Ε βιβλίον δὲν εἶναι ἔργον ἐνιαῖον, διότι μόνον κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εὕρισκεται ὕλικόν διὰ νὰ γράψῃ τι «*κριτικῶς*» περὶ τῶν ἀπόψεων καὶ συμπερασμάτων μου.

Καὶ συνεχίζομεν. Ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν τοῦ ἐπιρρ. *σφόδρα* ἐν Ἐπιδ. Ζ καὶ Ἐπιστολῇ, ἐν δὲ ταῖς Ἐπιδ. Εβ τοῦ *λίην*, λέγω τὰ κάτωθι : Διατὶ θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχῃ ὅπωςδήποτε ἡ κοινὴ πηγὴ τὸ ἐπιρρ. *σφόδρα* ἀντὶ τοῦ *λίην*; Ἴσως κατὰ τὴν γνώμην τοῦ κ. Α., διότι τὸ *σφόδρα* ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὰ δύο

ἔργα (Ζ καὶ Ἐπιστ.), ἐνθ' τὸ *λίην* μόνον ἐν Ἐπιδ. Εβ. Δὲν ἐπρόσεξεν ὁμοῦς ὁ κ. Α. ὅτι ὁ Ἐπιστολογράφος δὲν παραπέμπει αὐτολεξεῖ εἰς τὸ Ε βιβλίον, ἀλλ' εἰς τινα σημεῖα τροποποιεῖ τύπους τοῦ ἐν λόγῳ χωρίου (ὅπως : *ἐγίνετο* ἀντὶ *ἐγίνοντο* τῶν Ἐπιδ. Εβ καὶ Ζ, *παρὰληρήσεις* ἀντὶ τοῦ ἐνικοῦ *παρὰληρησις*, *ἐλλεβόρων* πόσις ἀντὶ *ἐλλέβορον* ἔπιε μέλανα) ἢ προσθέτει λέξεις (π.χ. *ὥς*, *λαλεῖν*). Συνεπῶς δὲν δυνάμεθα νὰ βασισθῶμεν εἰς τὴν παραπομπὴν ταύτην τοῦ Ἐπιστολογράφου, ὥστε νὰ ἀναπαραστήσωμεν ἐπακριβῶς ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ τὴν κοινὴν πηγὴν. Εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀντικατέστησεν ὁ Ἐπιστολογράφος τὸν ἀρχαιότερον ἰωνικὸν τύπον *λίην* διὰ τοῦ νεωτέρου *σφόδρα*, ὅστις χρησιμοποιεῖται κατ' ἐξοχὴν ὑπὸ τῶν ἀττικῶν καὶ μεταγενεστέρων συγγραφέων; Συμφώνως πρὸς τὴν λογικὴν τοῦ κ. Α. μήπως θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρηθῇ καὶ τὸ ἀπαρέμφατον *λαλεῖν* τῆς Ἐπιστολῆς «ἀρκετὰ παλιό» ἰωνικὸν καὶ ἀνῆκον εἰς τὴν κοινὴν πηγὴν; Ὅσον ἀφορᾷ δὲ εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ *σφόδρα* ἐν Ἐπιδ. Ζ, εἶδομεν ἐν τῇ σελ. 42 κ.έ. ὅτι ὁ συγγραφεὺς αὐτῶν χρησιμοποιεῖ τούτο ὄχι μόνον εἰς τὰ συγγενῆ χωρία πρὸς τὰ τῶν Ἐπιδ. Εβ, ἐνθα ὑπάρχει τὸ *λίην*, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ὑπόλοιπον ἔργον αὐτοῦ. Ἡ ἀπλὴ σύγκρισις τῆς συχνότητος τοῦ *σφόδρα* ἐν Ἐπιδ. Ζ 38 φορὰς καὶ εἰς πάντα τὰ λοιπὰ ἔργα τῆς Ἱπποκρατείου Συλλογῆς 98 φορὰς, ἐρμηνεύει τὴν ὑπαρξίν τοῦ *σφόδρα* ἐν τῷ ἀνωτέρῳ χωρίῳ τῶν Ἐπιδ. Ζ καὶ οὐχὶ τοῦ *λίην*. Ἐπομένως ἐπρόσεξα καλῶς πάντα ταῦτα, ἀντιθέτως ὁ κ. Α., ἐνθ' ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ ἐξετάσῃ προσεκτικῶς τὰ ἀνωτέρω, πρὶν ἀποφανθῇ περὶ τούτου, δὲν ἔπραξεν οὕτως. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ἔσπευσεν ὁ κ. Α.

Ἐν τῇ σελ. 184 § 5α) γράφει : «*Ἄν ἦσαν σωστά ὅσα ὁ κ. Π. λέει γὰρ τὸ λάθος στὴ χειρογράφη παράδοση, τότε θὰ εἴχαμε στὸ Ε, 5, 240, 8 L. λίθῳ πληγείς καὶ ἔπεσεν*». Διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν ὁ κ. Α. δὲν ἀντιλαμβάνεται τὰ ὑπ' ἐμοῦ ἐν τῇ σελ. 77 γραφόμενα, ἐπαναλαμβάνει δὲ ἐσφαλμένως τὴν ἰδικήν μου ὑπόθεσιν ἐν τῷ ἀνωτέρῳ χωρίῳ. Ἐκεῖ γράφω : «*Δηλαδή αἱ Ἐπιδ. Ζ παρέχουσι μετὰ τὸ πρῶτον π λ η γ ε ἰς τὰς φράσεις : ὑ π ἐ ρ κ ρ ο τ ᾱ φ ο υ ἀ ρ ι σ τ ε ρ ο ὦ ὅ σ η ν ἀ μ υ χ ῆ ν δι ε κ ὀ π η ἔ σ κ ο τ ῶ θ η π λ η γ ε ἰς, αἱ ὁποῖαι ἐλλείπουν ἐν Ἐπιδ. Εβ. Ἡ παράλειψις δὲ τῶν φράσεων τούτων ἐξηγεῖται διὰ τοῦ ὁμοιοτελεύτου σχήματος (π λ η γ ε ἰς... π λ η γ ε ἰς)*». Ἀλλὰς λέξεσιν αἱ προτάσεις αὗται (δηλ. ὑ π ἐ ρ κ ρ ο τ ᾱ φ ο υ ἀ ρ ι σ τ ε ρ ο ὦ ὅ σ η ν ἀ μ υ χ ῆ ν δι ε κ ὀ π η ἔ σ κ ο τ ῶ θ η π λ η γ ε ἰς) δυνατόν νὰ ὑπῆρχον ἐν τῷ κειμένῳ τῶν Ἐπιδ. Εβ, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἀντιγραφὴν τοῦ χειρογράφου παρελείφθησαν ἐκ παραδρομῆς». Συμφώνως λοιπὸν πρὸς τὸ πληρέστερον κείμενον τῶν Ἐπιδ. Ζ, θὰ πρέπη νὰ μεταθέσωμεν τὸ ρῆμα *ἔπεσεν* τῶν Ἐπιδ. Εβ μετὰ τὸ δεῦτερον *πληγείς καὶ...* (τῶν Ἐπιδ. Ζ). Ὁ κ. Α. ὁμοῦς, ὥς ἀνωτέρω εἶδομεν, γράφει ὅτι «*θὰ εἴχαμε στὸ Ε, 5, 240, 8 L. λίθῳ πληγείς καὶ ἔπεσεν*». Ὁ ἀνωτέρω λόγος δὲν ἐγένετο ἀπλῶς διὰ τὴν προσθήκην τοῦ συνδέσμου *καί*, ἀλλὰ δι' ὀλοκλήρους φράσεις, δεδο-

μένου ὅτι τὰ χειρόγραφα Μ καὶ V, ὡς καὶ ἅπαντες οἱ κώδικες, οὓς ἐχρησιμοποίησεν ὁ Littré, παρέχουν τὴν γραφὴν καὶ ἔπαιον, ὁ Littré δὲ ἐν τῷ κριτικῷ ὑπομνήματι (τόμ. 5, 240 ὑποσ. 6) σχολιάζει τὸν σύνδεσμον καί, λόγῳ ὁμῶς τῆς συντάξεως τοῦ χωρίου τούτου τῶν Ἐπιδ. Εβ, εἰς ὃ ἀνῆκει ὁ καί, τὸν παραλείπει, καὶ δέχομαι ὅτι ὀρθῶς τοῦτο ἔπραξεν.

Ἐν τῇ σελ. 184 § 5β) ὁ κ. Α. μεταβάλλει τὴν στίξιν τοῦ κειμένου τοῦ Littré, δηλ. παραλείπει τὸ κόμμα τὸ εὐρισκόμενον μετὰ τὴν λέξιν *κροτάφοισιν*, δίδει δὲ εἰς τὸ ὡς «*παρὰβολικὴ*» σημασίαν καὶ ὄχι αἰτιολογικὴν, διὸ καὶ δὲν ἀποδέχεται τὴν ἐννοουμένην μετοχὴν *εὐόσης* ἢ *γνομένης*, ὡς ἐγὼ γράφω. Ὁ κ. Α. μολονότι δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὴν στίξιν τοῦ Littré, ἐν τούτοις δέχεται τὴν μετάφρασιν, τὴν ὁποίαν κάμνει οὗτος τῆς φράσεως : (*σφυγμὸς ἐν κροτάφοισιν*) ὡς *λεπτῆς θερμῆς*, ἦτοι (*battements dans les tempes*) *proportionnés au peu d'intensité de la chaleur*. Ἐπ' αὐτοῦ νομίζω ὅτι ἀρμόζει πολὺ περισσότερον νὰ δεχθῶμεν τὴν αἰτιολογικὴν λειτουργίαν τοῦ ὡς : σφυγμὸς ἐλάμβανε χώραν εἰς τοὺς κροτάφους, ἐπειδὴ ὁ πληγεὶς εἶχεν ὀλίγην θερμὴν (ἐξ αἰτίας τοῦ χαμηλοῦ πυρετοῦ). Χαρακτηρίζει δὲ ὁ συγγραφεὺς τῶν Ἐπιδ. Ζ τὴν *θερμὴν λεπτὴν*, διότι προηγουμένως ἐδήλωσεν ὅτι «*πυρετὸς οὐ πάνυ σφοδρὸς*». Συνεπεία λοιπὸν τοῦ ἐν λόγῳ πυρετοῦ ὑπῆρχε σφυγμὸς εἰς τοὺς κροτάφους.

Ὡς ἐν τῇ σελ. 72 εἶδομεν, ὁ συγγραφεὺς τῶν Ἐπιδ. Ζ ἐχρησιμοποίησε κατὰ τὴν συγγραφὴν τοῦ βιβλίου αὐτοῦ καὶ τὸ ὕλικόν τῶν Ἐπιδ. Εβ (τὴν αὐτὴν γνώμην ἔχει καὶ ὁ ἴδιος ὁ D, πρβλ. σελ. 39). Κατόπιν τούτου προέκυψε νέον ζήτημα, ἂν δηλ. ὁ συγγραφεὺς τῶν Ἐπιδ. Ζ ἠντλήσῃ τὸ ἀντίστοιχον συγγενὲς ὕλικόν ἐκ τῶν Ἐπιδ. Εβ, εἰς ἣν μορφήν νῦν τοῦτο παραδίδεται ἢ ἐξ ἄλλης τινὸς πηγῆς μὴ εἰσέτι διασωθείσης. Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ὠθήθη ἐκ τῆς διαπιστώσεως ὅτι τὸ Ζ βιβλίον ἐνίοτε παρέχει ἀκριβέστερον καὶ ἐκτενέστερον κείμενον τοῦ Εβ, σπανίως δὲ συμβαίνει τὸ ἀντίθετον (βλ. σελ. 75). Ἐπὶ πλέον τὸ χωρίον 9, 386, 2 κ.έ. τῆς Ἐπιστολῆς, «Ὁ περὶ μανίης λόγος» τῆς Ἰπποκρατείου Συλλογῆς, συνηγορεῖ ὑπὲρ μιᾶς κοινῆς πηγῆς τῶν Ἐπιδ. Εβ καὶ Ζ, διότι τὸ κείμενον τοῦ χωρίου τούτου, μολονότι ἀποδίδεται ὑπὸ τοῦ Ἐπιστολογράφου εἰς τὸ Ε(β) βιβλίον ὀνομαστικῶς («*Ἐν δὲ τῷ πέμπτῳ τῶν Ἐπιδημιῶν ἰστορήσα...*»), ἐν τούτοις ὁμοιάζει πρὸς τὸ περιεχόμενον τοῦ παραλλήλου χωρίου ἐν Ἐπιδ. Ζ καὶ ὄχι πρὸς τὸ τοῦ Ε(β), ὡς ἐν τῇ Ἐπιστολῇ ἀναφέρεται. Ἐκ τούτου συνεπέρανα ὅτι ἀρχικῶς τὸ ἐν λόγῳ χωρίον τῶν Ἐπιδ. Εβ, ἐὰν δὲν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ ἐσφαλμένης παραπομπῆς (ἀντί : «*Ἐν δὲ τῷ ἐβδόμῳ...*»), πρέπει νὰ εἴχῃ τὴν αὐτὴν περίπου γλωσσικὴν μορφήν, τὴν ὁποίαν παρέχουν τὰ χωρία τῆς Ἐπιστολῆς καὶ τῶν Ἐπιδ. Ζ. Ἐν πρώτοις ὑπέθεσα μήπως ἡ ἀλλοίωσις αὕτη ἐπῆλθε μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἐπιστολογράφου. Τοῦτο ὁμῶς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συμβῇ, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ ἀνέμενέ τις ἐν Ἐπιδ. Εβ

καὶ ἄλλας παρομοίας ἀλλοιώσεις καὶ θὰ περιείχοντο νεώτερα γλωσσικὰ στοιχεῖα, ὅπερ δὲν παρατηρεῖται. Μετὰ τὴν ἀπόρριψιν τῆς ὑποθέσεως ταύτης ἀνεξήγητα νέαν λογικῶς ἰσχυροτέραν ἐξήγησιν. Καὶ ἐδέχθη ὅτι ἀμφότεροι οἱ συγγραφεῖς ἠρύσθησαν τὸ συγγενὲς ὑλικὸν ἐκ κοινῆς πηγῆς, τὴν ὁποίαν ἕκαστος ἐχρησιμοποίησε κατ' ἴδιον τρόπον. Τὴν ὑποτιθεμένην ταύτην πηγὴν ἔσχε πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ ὁ Ἐπιστολογράφος, εἰς ἣν καὶ παραπέμπει. Συμφώνως δὲ πρὸς τὴν μνημονευθεῖσαν μαρτυρίαν τοῦ χωρίου τῆς Ἐπιστολῆς ὠνόμασα τὴν πηγὴν : Ἐπιδημιῶν Εβχ. Ὁ κ. Α. ἀναφερόμενος εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο σχετικῶς γράφει : «*Ὁλόκληρον τὸ 3ο κεφάλαιον ξεκινᾷ ἀπὸ τῆ θεωρίας τοῦ κ. Π. ὅτι τὸ Ε βιβλίον τῶν «Ἐπιδημιῶν» δὲν εἶναι ἔργο ἐνιαῖον. Πῶς λοιπὸν νὰ τὸ δεχτῆς, ἀφοῦ δυσκολευέσαι νὰ δεχτῆς — ὄχι βέβαια χωρὶς λόγους, ὅπως εἶδαμε παραπάνω — τὴν βάσιν του ;*» (βλ. σελ. 184 § 1). Δυστυχῶς διαπιστώνομεν ὅτι ὁ κ. Α. καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀποφεύγει νὰ ἐκφράσῃ τὴν γνώμην αὐτοῦ σαφῶς περὶ τῶν ὧσων ἀνωτέρω ὑποστηρίξω, τὰ ὁποῖα ἀβασανίστως καὶ ἀπορρίπτει. Ὁ κ. Α. ὅμως ὥφειλε νὰ συζητήσῃ 1) τὸ ἀφθονώτερον ὑλικὸν τῶν Ἐπιδ. Ζ καὶ 2) τὸ χωρίον τοῦ Ἐπιστολογράφου καὶ νὰ ἀποφανθῇ : Συμφωνεῖ ἢ ὄχι περὶ τῆς ἐκδοχῆς μιᾶς κοινῆς πηγῆς τῶν Ἐπιδ. Εβ καὶ Ζ (καὶ ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ καὶ τοῦ Ἐπιστολογράφου); Ἐὰν δὲν συμφωνῇ, διατί δὲν ἐξηγεῖ ἄλλως ἂν ἑνὸς μὲν τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἀφθονωτέρου ὑλικοῦ ἐν τῷ Ζ βιβλίῳ, ἂν ἑτέρου δὲ τὴν ὁμοιότητα τοῦ χωρίου τῆς Ἐπιστολῆς πρὸς τὸ τοῦ Ζ καὶ οὐχὶ πρὸς τὸ τοῦ Εβ, ὥς ὁ Ἐπιστολογράφος ἀναφέρει; Ἀσφαλῶς δὲν ἠθέλησε νὰ συμφωνήσῃ, διὸ καὶ σιωπᾷ εἰς τὰ ἀνωτέρω. Καὶ κατὰ τὴν συνήθειάν του ὁ κ. Α. ἀπομακρύνεται τοῦ τόπου, ἔνθα θὰ τὸν κατέπνιγεν ὁ κονιορτός, τὸν ὁποῖον προεκάλεσε πρὸς συγκάλυψιν τῆς ἀληθείας, σπεύδων πρὸς συζήτησιν ἄλλου τινὸς (βλ. σελ. 184 § 6). Εἰσέρχεται δηλ. εἰς τὸ πρόβλημα : Τί θὰ πρέπη νὰ ὠνόμαζεν ὁ Ἐπιστολογράφος πέμπτον βιβλίον τῶν Ἐπιδημιῶν. Οὕτως ἀναφέρει περὶ τούτου τὰς τρεῖς ὑποθέσεις, αἵτινες προκύπτουν ἐκ τοῦ βιβλίου μου. Γράφει δὲ τὰ ἑξῆς : 6. «*Ὁ Ἐπιστολογράφος θὰ πρέπη νὰ ὀνόμαζε πέμπτον βιβλίον τῶν Ἐπιδημιῶν ἢ α) τὸ Εβ, δηλ. τὰ κεφ. 51 - 106 τῶν Ἐπιδ. Ἐστὴ σημερινή τους μορφή ἢ β) τὸ Εβχ, τὸ κοινὸ πρότυπον τῶν Ἐπιδ. Εβ καὶ Ζ, ἢ γ) τίς σημερινὲς Ἐπιδημίαι Ε (= Εα + Εβ)*». Συνεχίζων δηλώνει ποίαν ἐκ τῶν τριῶν περιπτώσεων ὑποστηρίζω (= Εβχ), θέτει δὲ ἀμέσως τὸ κάτωθι ἐρώτημα, προσπαθὼν συγχρόνως νὰ εὕρῃ καὶ τὴν ἀπάντησιν : «*Ὅμως τί θὰ ἦταν τότε γιὰ τὸν Ἐπιστολογράφον οἱ Ἐπιδ. Εα ; Ἡ δὲν θὰ τις γνώριζε (παράλογο νὰ τὸ δεχτοῦμε) ἢ δυὸ χωριστὰ βιβλία θὰ εἶχαν γι' αὐτὸν τὸν ἴδιον τίτλον : Ἐπιδ. Ε.*»

Ἀναμφιβόλως πρέπει νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ὁ Ἐπιστολογράφος ἐγνώριζε τὰς Ἐπιδ. Εα, αἱ ὁποῖαι προηγούντο, ὥς καὶ νῦν, τῶν λοιπῶν κεφαλαίων 51 - 106, διὸ καὶ ἐξακμήτισε καὶ τὸ β' μέρος ὥς Ἐπιδημιῶν Ε. Ἄλλαις

λέξεσι καὶ εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἐπιστολογράφου ὑπῆρχον τὰ τελευταῖα πεντήκοντα ἐξ κεφάλαια προσκεκολλημένα εἰς τὸ Ε βιβλίον τῶν πεντήκοντα κεφαλαίων, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐθεωρήθησαν ὡς τμήμα ἢ συνέχεια τῶν Ἐπιδ. Ε(α). Ἐπομένως τὰ δύο αὐτὰ μέρη, διάφορα μεταξύ των, εἶχον διὰ τὸν Ἐπιστολογράφον (δηλ. τῇ ἀγνοίᾳ αὐτοῦ) ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν τίτλον. Διατὶ ἄρ' αὖ γὰρ ὁ κ. Α. εὕρσκει τοῦτο παράξενον; Μήπως μέχρι πρό τινος δὲν ἐθεωρεῖτο τὸ Ἐπιδ. Εα + Εβ ὡς ἓν ἐνιαῖον ἔργον (= Ἐπιδ. Ε); Διατὶ νὰ μὴ τὸ θεωρῇ ὡς ἐνιαῖον καὶ ὁ μεταγενέστερος ἐκεῖνος Ἐπιστολογράφος, ὁ ὁποῖος οὔτε κριτικὸς οὔτε ὑπομνηματιστὴς τῶν Ἱπποκρατικῶν ἔργων (ὅπως ὁ Βακχεῖος, Ἐρωτιανὸς καὶ Γαληνὸς) ὑπῆρξεν; Ἄλλωστε καὶ νῦν ὁ ἴδιος ὁ κ. Α. δὲν συνεχίζει νὰ πιστεύῃ ὅτι τὸ Ε βιβλίον εἶναι ἔργον ἐνιαῖον; Ἄλλὰ πῶς νὰ συνεννοηθῶμεν μετὰ τοῦ κ. Α.;

Ἐν τῇ σελ. 185 ὁ κ. Α. ἀναφέρει τινὰ περὶ τοῦ 4ου κεφαλαίου, γράφει δὲ ὅτι «Ὁ κ. Π. ἔχει περισσότερη οἰκειότητα μὲ τὴν γλῶσσαν τῆς μεταγενέστερης ἀρχαιότητος». Συνεχίζων προσθέτει ὅτι τὸ 4ον κεφάλαιον εἶναι «ἀληθινὰ τὸ πῶς ἐνδιαφέρει τοῦ βιβλίου» μου καὶ ὅτι («ἐποφιαζόμεστε πῶς τὸ βιβλίον τοῦ κ. Π. ξεκίνησε ἀπὸ τὸ κεφάλαιον αὐτό»).

Καὶ ἐνταῦθα ὁ κ. Α. θέλει νὰ δείξῃ σοφίαν καὶ μαντικὰς ἰκανότητας, διότι λέγει ὅτι μᾶλλον ἤρχισα τὴν συγγραφὴν τοῦ βιβλίου μου ἐκ τοῦ κεφαλαίου τούτου. Ἀλλὰ καὶ ἡ σοφία του καὶ ἡ μαντικὴ του δεινότης συνεργοῦσαι ἠπάτησαν τὸν κριτικὸν κ. Α., διότι ἡ ὅλη ἔρευνα ἤρχισεν ἐκ τῆς μαρτυρίας τοῦ Γαληνοῦ περὶ τοῦ Ε βιβλίου (= 50 «ἄρῶσται») καὶ ἐκ τοῦ ὅτι σήμερον ἔχομεν 106 κεφάλαια. Ὁ κ. Α. δὲν ἀντελήφθη τὴν κατωφέρειαν καὶ τὴν ὀλισθηρότητα τοῦ ἐδάφους καὶ ἰδοὺ ὅτι φέρεται κατὰ κρημνῶν. Διότι συνεχίζων γράφει : «Παρ' ὅλες λοιπὸν τὶς ἐπιφυλάξεις μας γιὰ μερικὰς ἀπὸ τὶς περιπτώσεις πού συζητεῖ (κυρίως ὅπου οἱ «ἐλληνιστικοὶ» τύποι μένουσιν ἐκτεθειμένοι, μιὰ καὶ ἅπαντοῦν καὶ σὲ μερικὰ ἀπὸ τὰ πῶς παλιὰ γνήσια ἔργα τοῦ CH, ὅπως ἡ λ. πνεύτιον, πρβλ. σελ. 182, 30), θὰ δεχόμεσταν πρόθυμα πῶς τὸ Ἐπιδ. Ζ φέρει ἐκδηλὰ δείγματα ἐλληνιστικοῦ ἐπιχρίσματος. Ὁ κ. Α. ὁμολογεῖ ὅτι ἔχω «περισσότερη οἰκειότητα μὲ τὴν γλῶσσαν τῆς μεταγενέστερης ἀρχαιότητος» καὶ παρὰ τὰς ὀλίγας ἐπιφυλάξεις, τὰς ὁποίας ἔχει «γιὰ μερικὰς ἀπὸ τὶς περιπτώσεις πού» συζητῶ (χωρὶς βεβαίως νὰ ἀναφέρῃ συγκεκριμένως ποῦ καὶ διατὶ), ἐν τούτοις δὲν θέλει νὰ δηλώσῃ κατηγορηματικῶς ὅτι συμφωνεῖ πρὸς τὴν χρονολόγησιν τοῦ Ζ βιβλίου κατὰ τὸν 3ον ἢ 2ον π.Χ. αἰῶνα, τὴν ὁποίαν προτείνω καὶ πειρῶμαι εἰς τὸ κεφάλαιον 4 νὰ ἀποδείξω, ἀλλὰ γράφει «θὰ δεχόμεσταν πρόθυμα πῶς τὸ Ἐπιδ. Ζ φέρει ἐκδηλὰ δείγματα ἐλληνιστικοῦ ἐπιχρίσματος». Καὶ κατὰ τρόπον περισσότερον ἐκπληκτικὸν συνεχίζει· διότι, ἐνῶ κάμνει λόγον περὶ τοῦ 4ου κεφαλαίου τοῦ βιβλίου μου, τοῦ ὁποίου θὰ ἐδέχετο τὸ συμπέρασμα, χρησιμοποιεῖ τὰς ἀπόψεις τοῦ Γερμανοῦ φιλολόγου D.,

ἀφορώσας εἰς τὸν χρόνον συγγραφῆς, πρὸς τὰς ὁποίας ἐν τούτοις καὶ δὲν συμφωνεῖ, ὅπως προκαλέσῃ διὰ μίαν εἰσέτι φορὰν σύγχυσιν, καὶ ἐπιφέρει : *Γιατὶ γιὰ μᾶς τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Deichgräber συνεχίζουν νὰ ἔχουν τὸ κύρος τους*».

Ἄλλ' οὐδεμία λογικὴ σύνδεσις ὑπάρχει ἐνταῦθα, διότι ἐν τῷ 4ῳ κεφαλαίῳ ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ Z βιβλίον συνεγράφη τὸν 3ον ἢ 2ον π.Χ. αἰῶνα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἄποψιν τοῦ Deichgräber, ὁ ὁποῖος κατατάσσει τοῦτο μετὰ βεβαιότητος εἰς τὸ 360 π.Χ. Ἐρωτᾶται λοιπὸν ὁ κ. Λ. : Τί θὰ «δεχόταν πρόθυμα» ἐκ τῶν δύο; Ἐφ' ὅσον παραδέχεται τὰ «ἐκδηλα δείγματα ἐλληνιστικοῦ ἐπιχειρήματος» ἐν τῷ Z βιβλίῳ, πῶς δικαιολογεῖται ὑποστηρίζων ὅτι βασιζέται εἰς τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ D., τὰ ὁποῖα «*συνεχίζουν νὰ ἔχουν τὸ κύρος τους* ;» Ἡ μήπως κατὰ τὸν κ. Λ. τὰ ἐλληνιστικὰ γλωσσικὰ στοιχεῖα τοῦ Z βιβλίου τοποθετοῦνται εἰς τὸ ἔτος 360 π.Χ.; Δύναται νὰ δώσῃ ἀπάντησιν ὁ αὐστηρὸς κριτικὸς κ. Λ.;

Ἐντὸς παρενθέσεως πάλιν γράφει : «*Εἶναι χαρακτηριστικὸν πὼς ὁ κ. Π. δὲν θέλησε οὔτε νὰ τὰ (= ἐπιχειρήματα τοῦ D.) ἀνασκευάσῃ ἢ νὰ τὰ συζητήσῃ. Κι ὅμως ἀποτελοῦσαν τὴν προῖστορία τῶν δικῶν του ἔρευνῶν καὶ συνεχίζουν νὰ ρίχνουν βαρὶὰ τὴ σκιὰ τους πάνω στὰ δικά του συμπεράσματα*». Καὶ ἐκ τῆς γενικῆς ταύτης παρατηρήσεως διαπιστοῦται ὅτι ὁ κ. Λ. ἀοριστολογεῖ, χωρὶς νὰ ἀναφέρῃ συγκεκριμένως τί ἀκριβῶς θέλει. Τίνα ἐκ τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ D., τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν χρονολόγησιν τοῦ Z βιβλίου ἢ εἰς ἄλλα θέματα συναφῇ πρὸς τὰ ἰδικά μου τῆς παρούσης διατριβῆς, ὧφειλον νὰ ἀνασκευάσω ἢ νὰ συζητήσω; Τί περισσότερον θὰ ἔγραφεν ἐκεῖνος τῶν ὧσων γράφω ἐν τῇ σελ. 82, 21 κ.ἐ. καὶ ὑποσ. 5 καὶ 6; Δὲν χρονολογεῖ ὁ D. τὰ βιβλία E καὶ Z ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐν τῇ ὑποσ. 5 ἀναφερομένων κυρίων ὀνομάτων τῶν ἀπαντώντων ἐν τοῖς ἔργοις Eβ καὶ Z, καὶ δὲν ἀναφέρει γερμανιστὶ ὀλόκληρον τὸ σχετικὸν χωρίον του διὰ τὴν χρονολόγησιν καὶ τῶν δύο βιβλίων ἐν τῇ ὑποσ. 6 (= τὰ βιβλία τῶν Ἐπίδ. E καὶ Z συνεγράφησαν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 375 - 350, κυρίως δὲ μᾶλλον περὶ τὸ 360 π.Χ.); Δὲν ἀναφέρω εὐθὺς ἀμέσως τὰ ὑπὸ τοῦ D. σχετικὰ ἐν τῇ ὑποσ. 1 τῆς σελίδος τοῦ 141 γραφόμενα, ὅτι δηλ. πλὴν τῶν πραγματικῶν ἐνδείξεων (= τῶν κυρίων ὀνομάτων) ἔχομεν καὶ φαινόμενα περιεχομένου καὶ φαινόμενα γλωσσικά, ἅτινα συμφωνοῦν πρὸς τὴν χρονολόγησιν αὐτοῦ (= 360 π.Χ.); Τί ἄρα γε συμβαίνει εἰς τὸν κ. Λ.;

Καὶ ἐπανέρχομαι εἰς τὴν ἀνωτέρω γνώμην τοῦ κ. Λ. : «*Κι ὅμως ἀποτελοῦσαν (τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ D.) τὴν προῖστορία τῶν δικῶν του ἔρευνῶν καὶ συνεχίζουν νὰ ρίχνουν βαρὶὰ τὴ σκιὰ τους πάνω στὰ δικά του συμπεράσματα*».

Φυσικὰ ἐγὼ οὐδέποτε παρείδον τὴν ἀξίαν τοῦ βιβλίου τοῦ D., διό καὶ δὲν ἔπαυσα καθ' ὅλην τὴν πορείαν τῆς ἐργασίας μου, καὶ ὅσον ἔπρεπε, νὰ

ἀναφέρω τὰς γνώμας του, τόσον εἰς τὰ κύρια σημεῖα, ὅσον καὶ εἰς λεπτομερείας τῆς διατριβῆς μου. Ἰδοὺ τὰ κύρια σημεῖα τῶν ἀπόψεων τοῦ D., εἰς ὃν καὶ παραπέμπω :

Σελ. 23 Γενικά : «*Εἰ καὶ ὑπάρχει ἡ περὶ τῶν Ἐπιδημιῶν καὶ τοῦ CH ἐν γένει μεγάλης σημασίας ἐργασία τοῦ K. Deichgräber...*»

Τὸ κεφάλαιον Ιον στηρίζεται ἐπὶ τῆς μαρτυρίας τοῦ Γαληνοῦ περὶ τῶν 50 κεφαλαίων τῶν Ἐπιδ. E, τὴν ὁποίαν ὁ Γερμανὸς φιλόλογος Deichgräber ἐρμηνεύει οὐχὶ ὀρθῶς, διότι ἠγνώνει τὴν γλωσσικὴν ἀνομοιογένειαν τοῦ E βιβλίου. Ἐν τῇ σελ. 27 λοιπὸν ἀναφέρω ποίαν θέσιν λαμβάνει ὁ D. ἔναντι τῆς ἀνωτέρω μαρτυρίας τοῦ Γαληνοῦ, παραθέτων καὶ τὸ γερμανικὸν κείμενον ἐκ τοῦ ἔργου του. Οὐδεμία ἐπομένως «*βαριά σκιά*» ἐκ τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ D. πίπτει εἰς τὸ ἰδικόν μου συμπέρασμα τοῦ Ιου κεφαλαίου.

Κεφ. 2ον. Ἡ σχέσις τῶν Ἐπιδ. Eβ πρὸς τὰς Ἐπιδ. Z.

Ὁρμήθην καὶ ἐνταῦθα (βλ. σελ. 39) ἐκ τῆς γνώμης τοῦ Γαληνοῦ 7, 854, 11, ὅτι δηλ. τὸ Z βιβλίον τῶν Ἐπιδημιῶν εἶναι «*νεώτερον*». Προτάσσω ὁμῶς καὶ τὴν ἄποψιν τοῦ D. (βλ. σελ. 39, 6), καθ' ἣν ὁ συγγραφεὺς τῶν Ἐπιδ. Z ἐχρησιμοποίησε τὸ ὑλικὸν τῶν Ἐπιδ. E (ἦτοι μόνον τῶν Eβ) καὶ ἐν τῇ ὑποσ. 1 ἀναφέρω ὅτι ἀκριβῶς γράφει γερμανιστί. Εἰς τὸ κεφάλαιον 2ον λοιπὸν συμφωνῶ πρὸς τὴν γνώμην καὶ τοῦ D., τὴν ὁποίαν προέταξα τῆς ἐρεῦνης τοῦ κεφαλαίου τούτου.

Κεφ. 3ον. Περὶ τῆς κοινῆς πηγῆς τῶν Ἐπιδ. Eβ καὶ Z.

Ὁ Γερμανὸς φιλόλογος Deichgräber οὐδὲν τοιοῦτον ὑπέθεσε περὶ τῆς κοινῆς πηγῆς τῶν ἐν λόγῳ βιβλίων, διό καὶ δικαιολογημένως δὲν τὸν ἀναφέρω ἐκεῖ.

Κεφ. 4ον. Ὁ ἐλληνιστικὸς χαρακτήρ τῶν Ἐπιδ. Z.

Προτάσσω καὶ πάλιν τὴν γνώμην τοῦ Γαληνοῦ (τὸ Z βιβλίον εἶναι «*νεώτερον*») καὶ τοῦ Deichgräber ἀντιθέτως (360 π.Χ.), βλ. σελ. 82. Ἐνταῦθα ἀναφέρω καὶ τοὺς λόγους, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶπον, ἐπὶ τῶν ὁποίων βασίζεται ἡ χρονολόγησις τοῦ D. (βλ. σελ. 82 ὑποσ. 5 καὶ 6). Διὰ τῆς γλωσσικῆς ἐρεῦνης τοῦ βιβλίου τούτου ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ Z βιβλίον εἶναι ὄντως νεώτερον, χρονολογῶ δὲ τοῦτο εἰς τὸν 3ον ἢ 2ον αἰῶνα π.Χ. Οὐδεμία ἐπομένως «*βαριά σκιά*» ἐκ τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ D. ἐπὶ τοῦ συμπεράσματος τούτου. Αὕτη εἶναι ἡ «*προϊστορία*» καὶ ἡ «*βαριά σκιά*» τῶν ἐπιχειρημάτων τῆς ἐργασίας τοῦ D. ἐπὶ τῶν κυρίων σημείων τῆς διατριβῆς μου.

Τέλος περὶ τοῦ 4ου κεφαλαίου ὁ κ. Α. γράφει τὰ ἑξῆς : «*Οἱ ἀναζητήσεις του συχνὰ ὀδήγησαν τὸν κ. Π. στὸ σωστὸ δρόμο...*». Κατὰ τὴν γνώμην ὁμοῦ τοῦ κ. Α. ὁ σωστὸς δρόμος ἦτο ὅχι πρὸς τὴν κοινήν πηγὴν τῶν δύο βιβλίων (Eβ καὶ Z), ἀλλὰ πρὸς τὸ «*θέμα τῶν διασκευῶν πὺν εἶναι ἐνδεχόμενον τὰ ἔργα αὐτὰ νὰ γινώρισαν*». Πιστεύει δηλ. ὁ κ. Α. ὅτι τὸ Z βιβλίον

(κατὰ συνέπειαν καὶ τὸ Εβ) διεσκευάσθη μεταγενεστέρως, ὁπότε πρόκειται περὶ ἑλληνιστικῆς διασκευῆς ἐνὸς ἔργου «*ποὺ γράφτηκε ἀρκετὰ παλιότερα*». Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο βλέπομεν ὅτι ὁ κ. Α. δὲν συμφωνεῖ εἰς τὴν χρονολόγησιν τοῦ Γερμανοῦ φιλολόγου Deichgräber (360 π.Χ.), διότι ὁμολογεῖ ὅτι τὸ βιβλίον εἶναι ἑλληνιστικὴ διασκευή ἐνὸς ἔργου, «*ποὺ γράφτηκε ἀρκετὰ παλιότερα*». Ἐρωτᾶται ὁμως ὁ κ. Α. διατί ὁ Βακχεῖος (3ου π.Χ.) ἀναφέρει μόνον ἑξ βιβλία τῶν Ἐπιδημιῶν; Ἄς ἀφήσωμεν ὅτι ἡγνόει τὴν «ἑλληνιστικὴν» ταύτην «διασκευὴν», ὅπως τὴν ὀνομάζει ὁ κ. Α., δὲν θὰ ἔπρεπεν ὁμως νὰ γνωρίζῃ ὁ Βακχεῖος τὸ πρότυπον τῆς διασκευῆς, «*ποὺ γράφτηκε ἀρκετὰ παλιότερα*», ὁπότε θὰ ἦτο καὶ ἐγγὺς τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἱπποκράτους; Ἐκτὸς τούτου, ἂς ἀναφέρῃ ὁ κ. Α. ἔργον τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς Γραμματείας, τὸ ὁποῖον διεσκευάσθη ὁλόκληρον. Χωρίον ἦ ἐν τμήμα ἔργου τινὸς εἶναι δυνατόν νὰ ὑπέστη διασκευὴν τινα, ὁλόκληρον ὁμως ἔργον εἶναι δύσκολον νὰ πιστεύσωμεν. Ἐχομεν βεβαίως τὴν μαρτυρίαν τοῦ Γαληνοῦ, ὡς ἀνωτέρω εἵπομεν, ὅτι δηλ. τὰ βιβλία τῶν Ἐπιδημιῶν συνεπληρώθησαν καὶ ἐπεξετάθησαν ὑπὸ ἄλλων τινῶν μεταγενεστέρως, ἀλλ' οὐχὶ ὅτι ταῦτα διεσκευάσθησαν.

Τέλος ἀναφερόμενος εἰς τὰς παρατηρήσεις τοῦ κριτικοῦ μου ἐπὶ τῶν γραμματικῶν καὶ φραστικῶν «*σφαλμάτων*», ἅτινα ἐν κατακλείδι τῆς κριτικῆς του μοὶ καταλογίζει, σημειῶ ὅτι τὰ μὲν γραμματικὰ ἀβλεπτήματα ὀφείλονται εἰς τὸν τυπογράφον, τὰ δὲ λοιπὰ («*ἀκυρολεξίαι, γερμανισμοί, ἀσάφεις καὶ ἀτυχεῖς ἐκφράσεις*») δὲν εἶναι σφάλματα, ἀλλ' ἀπλούστατα ἀνήκουν εἰς τὸ προσωπικὸν ὕφος τοῦ συγγραφέως. Δὲν πρέπει νὰ λησμονῇ ὁ κ. Α. ὅτι εἶναι ἴδιον ἐκάστου γράφοντος ἢ λαλοῦντος ἢ οὕτως ἢ ἄλλως διατύπωσης αὐτῆς ἢ ἐκείνης τῆς φράσεως, ἣτις εἰς πάντας δὲν εἶναι ἀρεστὴ πάντοτε. Τοιαῦτα σφάλματα βεβαίως θὰ ἡδύνατο πᾶς τις νὰ εὔρῃ ἐν ἐκάστῃ ἐργασίᾳ, τὰ ὁποῖα ὁμως κατ' οὐδένα τρόπον δύνανται νὰ κλονίσουν τὸ κύρος τῶν συμπερασμάτων αὐτῆς. Ἀλλωστε τὸ ἰδικόν του εἰς δημοτικὴν γεγραμμένον βραχὺ κείμενον δὲν εἶναι τοιούτων σφαλμάτων ἀπηλλαγμένον. Ἄς ἀναγνώσῃ ἐκ νέου τὴν κριτικὴν του, διὰ νὰ ἴδῃ τὰ ἐν αὐτῇ σφαλμάτα του :

ἐν σελ.	στ.	γράφει	ἀντὶ
179	15	Ἀμβοῦργο	Ἀμβοῦργο
184	4	«Ὁλόκληρο τὸ 3ο κεφάλαιον ξεκινᾷ ἀπὸ τῆ θεωρίας...»	«Ὁλόκληρο τὸ 3ο κεφάλαιον βασίζεται στὴ θεωρίαν...» (ὁ συγγραφεὺς «ξεκινᾷ»)
184	36	μετὰ τὸ κροτάφοις	μετὰ τὸ κροτάφοισιν
185	32	ἄστοχος εἶναι ἡ ἔκφρασις :	«κερδίζομε ὅλο καὶ πλεονέκτημα αὐτὴ τὴ πίστιν».

Συνεπῶς δὲν ἀναγνωρίζω εἰς τὸν κριτικόν μου τὸ δικαίωμα νὰ δίδῃ μαθήματα γραμματικῆς κλπ.

Πρὸς τοῦτοις ἄξιον προσοχῆς εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ἐν τῇ διδακτορικῇ αὐτοῦ διατριβῇ : *Ἡ παραγωγικὴ κατάληξις -ικὸς στὴν προσοικρατικὴ φιλοσοφία καὶ στὸ Ἱπποκρατικὸ Corpus*. Θεσσαλονίκη 1968 οὐδὲλως μνημονεύει τὴν ἐν λόγῳ ἐργασίαν μου (σχετικὴν πρὸς τὸ θέμα του), ἐνθα παραθέτει ὅλας τὰς ἐργασίας τὰς ἀφορώσας εἰς τὴν γνησιότητα καὶ χρονολόγησιν τῶν Ἱπποκρατικῶν ἔργων (πρβλ. τὸ κεφ. *Ἱπποκράτης καὶ Ἱπποκρατικὸ Corpus : Τὸ πρόβλημα τῆς γνησιότητος*, σελ. 58 κ.ἐ. καὶ τὸ πρόβλημα τῆς χρονολόγησις, σελ. 60, 66).

Διὰ τὸ ἄηθες τῆς ὅλης ἐνεργείας τοῦ κρίναντος τὴν διατριβὴν μου αἰσθάνομαι τὴν ἀνάγκην νὰ δηλώσω ὅτι οὗτος δημιουργεῖ εἰς ἐμὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι δὲν ἦρθη (ἴσως δὲν τοῦ ἦτο δυνατόν νὰ ἄρθῃ) εἰς τὸ ἡθικόν ὕψος τοῦ κοινωνικῆν ὑπηρεσίαν — ὑψίστην ἐπιστημονικὴν καὶ κατὰ συνέπειαν κοινωνικὴν ὑπηρεσίαν — ἐπιτελοῦντος κριτικοῦ. Κατ' ἐμὲ ὁ κριτικὸς ὀφείλει πρῶτον νὰ ἀγαπᾷ τὴν ἀλήθειαν, δεύτερον νὰ ἀναλογίζεται καὶ νὰ σέβηται τὸν μόχθον τοῦ συγγραφέως καὶ τρίτον νὰ γνωρίζῃ πολλά, διότι κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Λογγίνου π. Ὑψους 6 : «*ἡ γὰρ τῶν λόγων κράσις πολλῆς ἐστὶ πείρας τελευταίων ἐπιγένημα*».

ΑΝΤΩΝΙΟΣ Δ. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ

